

Мусаканова М.

**ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРДАГЫ
ОКУТУУЧУЛАРДЫН СТУДЕНТТЕРГЕ ТААЛИМ-ТАРБИЯ
БЕРҮҮДӨГҮ КОМПЕТЕНТТҮҮ МАМИЛЕЛЕРИ**

Мусаканова М.

**КОМПЕТЕНТНОСТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ В ВОСПИТАНИИ И ОБУЧЕНИИ
СТУДЕНТОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**

M. Musakanova

**COMPETENCE RELATIONS TEACHERS
IN EDUCATION AND TRAINING STUDENTS IN HIGHER
EDUCATION INSTITUTIONS**

УДК: 378.147

Бул макалада жогорку окуу жайлардагы окутуучулардын билим берүүдө жана тарбиялоодо замандын талабына ылайык ата-энелер, коомчулук, иш берүүчүлөр менен тыгыз байланышып иштөөдө алардын компетенттүүлүгү, кесипкөйлүүлүгү чоң мааниге ээ экендиги, ошондой эле компетенттүү мамиленин келип чыгышынын негизинде ал түшүнүк дидактикада педагогикалык ишмердүүлүктүн үзүрүн көрсөтүүнүн бир чен-өлчөмү катары кабыл алына баштаганы, компетенттүү мамиле кылуу билим берүү ишмердүүлүккө ылайык таанып билүүнүн жана аны ишке ашыруунун өзгөчө формасы болгондугу, компетенттүү окутуучунун кесиптик ык-машыгууга: ар түрдүү муктаждыкка ээ болгон студенттерди башкарууну, окутууну, тарбиялоону билүү; уга жана уктура билүү; кругозордун кеңдиги; кебинин маданияттуулугу; инсандын мүнөзүнө, акылына, сезимталдыгына карата ийкемдүү мамиле жасоону; байкоочулук; стандарттуу эмес жагдайларды чечүүнү билүү менен студенттерге компетенттүү мамиле жасоодо окутуучунун коммуникативдүү сапаты жеке сапаттарына окуу-тарбиялоо иштеринде маанилүү экендиги жана педагогикалык мамилешүүнүн стили так ачып көрсөтүлгөн.

Негизги сөздөр: ишмердүүлүк, изилдөө, компетенттүүлүк, милдеттер, окутуучулар, кесипкөйлүүлүк, чыгармачылыктүүлүк, инновация, ийкемдүүлүк, мамилешүү.

В данной статье ясно конкретно раскрыты компетентность преподавателей в вопросах воспитания и обучения студентов, отвечающие требованиям времени, их работа с родителями, общественностью, работодателями и выпускниками, важное значение имеет их профессионализм, а также данное понятие на основе компетентного подхода начало восприниматься как показатель наилучших результатов педагогической деятельности в дидактике; компетентностный подход – как особая форма познания и его реализации, соответствующей образовательной деятельности, профессиональным умениям и навыкам компетентного преподавателя; знать как управлять, обучать и воспитывать студентов с раз-

личными потребностями, уметь внимательно слушать и слышать, иметь широкий кругозор, культуру речи, осуществлять гибкий подход к чувствам, характеру, мышлению, восприятию, памяти, вниманию, волевым качествам личности, быть наблюдательным, уметь решать нестандартные ситуации, при осуществлении компетентного подхода, а также были раскрыты коммуникативные качества, личностные качества преподавателя, педагогический стиль общения, их значимость в учебно-воспитательной работе.

Ключевые слова: деятельность, исследование, компетентность, задачи, преподаватели, профессионализм, творчество, инновация, гибкость, отношения.

The article describes the institutions of higher learning with the times, in the education and training of teachers, parents and community working closely with employers and their competence, professionally is of great importance. The concept is based on the origin and competent approach, didactic and pedagogical activity in accepted as a measure of good, competent approach to this educational activity that requires a knowledge society. Competent and professional approach of the teacher-training students with the needs of a variety of management; training and education; learn and listening; broad with conversation; culture, personality, intelligence, sensitivity, flexible approach to the observation of non-standard situations and find solutions to deal with the students competent teacher communication quality listening, facial expression and the tone of his rule pantomimic, emotions, attitudes the importance of personal qualities, academic and educational activities and pedagogical style of communication.

Key words: activity, research, competence, tasks, teachers, professionalism, creativity, innovation, flexibility, relationships.

Кыргызстандагы башталгыч, орто жана жогорку билим берүү системасындагы кесипкөй-мугалимдердин иш аракеттери бардык өнүккөн мамлекеттердегидей эле маданияттуулуктун негизги элементи болуп саналат.

Коомчулуктун билимге, педагогдордун билим алуучуларга болгон мамилелери коомдун келечегиндеги жашоону аныктайт.

Ошондуктан азыркы учурда билим берүү системасында жүргүзүлүп жаткан иш аракеттерге тыкандык менен мамиле жасоо жана замандын талабына ылайыктуу жаш өспүрүмдөрдү окутуу-тарбиялоо зарылчылыгы келип чыгууда.

Билим берүү системасына киргизилген инновациялык өзгөртүүлөрдө иш аракеттерди жасаган педагогдор жана педагогдордун иш аракеттери максатсыз болсо, анда эч кандай жагымдуу күтүлүүчү натыйжаларды бербейт.

Билим берүүдөгү принциптерде сапаттуу адистерди коомго зарыл болгон сапаттар менен даярдоо – педагогдордун эң биринчи приоритеттүү маселеси. Азыркы учурда билим берүү системасында жүргүзүлүп жаткан аккредитациялоо агенттиктердин талаптары менен жөнөкөй окуучу, мугалим, студент жана окутуучу-профессордук жамаат таанышканбы, билеби жана даяр боло алабы? – деген суроого коомчулуктун баары эле түшүнүп калышты.

Заманбап окутуучу болуш үчүн төмөндөгү жеке касиеттерге ээ болуусу зарыл:

- Билим берүү жана тарбиялоо иш аракеттеринде бай тажрыйбага ээ болуусу;
- Коомчулук менен өспүрүмдөрдү бириктирүүчү сапатка ээ болуусу;
- Өспүрүмдөрдү коомдун элдик баалуулуктарын сактоого, баалоого жана аларды цивилизацияга жеткирүүдө максаттуу иш аракеттерди инновациялык усулдар менен жүргүзүүдө компетенттүүлүгү.

Эгерде заманбап окутуучунун сапаттарын санай турган болсок, жогорудагы сапаттардын тизмеси улана бермекчи.

Билим берүү системасында билим берүүчү адистерди эки категорияга бөлүп карашат:

- Биринчи категорияга – башталгыч класс жана орто мектептердеги мугалимдерди;
- Экинчи категорияга – институтта же жогорку окуу жайларда иштеген окутуучуларды.

Студенттер мектептен алган билимдеринин негизинде ЖОЖдордо адистикке карай багыт алышып жатканда окутуучулар ар бир студенттин сабакка келгенине, алган билимине тынчсыздана башташат.

Азыркы учурда ата-энелер менен болгон кызматташууну күчөтпөсөк, анда балага билим жана тарбия берүүдө бактылуу инсандарды калыптандыруу оңой-олтоң жумуш болбойт.

Коомчулук, ата-энелер балага бир гана педагог таалим-тарбия бере алат деп ойлошот. Бирок чыныгы адептүү, бактылуу инсан педагог менен ата-энелердин кызматташуусунан кийин гана максаттуу

болот. Белгилүү орус педагогу А.С.Макаренко: «Научить человека быть счастливым – нельзя, но воспитать его так, чтобы он был счастливым, можно» – деп бекеринен айткан эмес [6, 24].

Жогорку окуу жайларды аккредитациялоодогу эң негизги критерийи болуп ата-энелер, иш берүүчүлөр, бүтүрүүчүлөр, социалдык партнёрлор менен тыгыз иш алып баруу жана окуу жайдагы документацияларын түзүүдө (окуу пландары, окуу программаларды, НББП ж.б.) алардын сунуштарын эске алуу керек экендигин баарыбыз билдик жана түшүндүк.

Демек, бактылуу инсандарды тарбиялоодо, билим берүүдө бир гана педагогдун эмес стейкхолдерлердин да орду маанилүү.

Азыркы коомдун өтө глобалдуу проблемасы болуп мектеп жашына чейинки балдардан баштап жогорку окуу жайлардагы окуган студенттердин техникалык каражаттарды ченемсиз пайдалануусунун натыйжасында элементардык ой жүгүртүүдө, дүйнөнү таанып-билүүдө, руханий байлыгын жана кеп маданиятын өстүрүүдө кыйынчылыктардын туулушу. Балдарга таалим-тарбия берүүдө кимдер болбосун, кандай болбосун педагогдорго, окутуучуларга талап коюлат. Мына ошондуктан окутуучунун студенттер менен болгон мамилешүүсү компетенттүүлүктү талап кылат.

Компетенттүүлүк деген эмне? – деген суроого Д.Н.Ушаковдун сөздүгүндө: «Осведомленность, авторитетность, компетентность в вопросах политики» [2, 44] - деп айтса, ал эми компетенттүүлүк – бул билимдердин жана бүткүл жүрүм-турумдардын жыйындысына ээ болуу деп айтсак болот.

Студенттер менен мамилешүүдө окутуучулар ар биринин «... личные и качественные характеристики» [3, 192] кулк мүнөзүн билүүсү зарыл. Ар бири менен тил табышуу керек. Ал үчүн окутуучунун дипломунун маанилүүлүгүнөн илимдин ар түрдүү областында ар тараптуу өнүккөн болгондугу максатка ылайыктуу.

Компетенттүү мамиленин келип чыгышынын негизинде ал түшүнүк дидактикада педагогикалык ишмердүүлүктүн үзүрүн көрсөтүүнүн бир ченөлчөмү катары кабыл алына баштады. Мурда билим алуучулук, билим берүүчүлүк мамиленин ордуна келген компетенттүүлүк окуу процессинде балдардын билим алуусу, алардын билим топтоосу менен гана чектелбейт, аларды колдоно билүүгө жетишүүсү менен байланышат. Азыр компетенттүүлүк көп өлкөлөрдө, мисалы, Орусияда жалпы мамлекеттик, федералдык стандарттарда борбордук, түйүндүү маселелердин бирине көтөрүлүп чыкты.

Компетенттүү мамиле кылуу бул коом талап кылган билим берүү ишмердүүлүгүнө ылайык таа-

нып билүүнүн жана аны ишке ашыруунун өзгөчө формасы. Бул мамиле орус педагог-дидактиктеринде (М.Н. Скаткин, И.Я. Лернер, В.В. Краевский, Г.П. Шедровицкий, В.В. Давыдов ж.б.) мурда эле көтөрүлүп келген. Мисалы, адабиятты окутууда окуучуларга билим, ык-машыгуу, көндүмдөрдү берүү керек, дал ошол нерсе алардын адабий-теориялык компетентүүлүгүн негиздейт. Ошондой компетентүүлүккө ээ болгон мектеп бүтүрүүчүсү ар кандай адабий чыгармаларды түшүнүү, талдоо, интерпритациялоо жөндөмдүүлүгүнө ээ болуп гана калбастан, чыгармадан алган эстетикалык, этикалык байлыктарды жеке турмушунда колдоно билүүгө жетишет [9, 53-54].

Педагогикалык иш аракет субъектинин өзгөрүүгө карата маселелерди туура коюунун жана анын чечимин билүүсүнө жана ал маселени чечүүдө эң жаңы каражаттарды ыктуу пайдалана билүү жөндөмдүүлүккө ээ болуусун көздөйт.

Компетенттүү окутуучу төмөндөгү кесиптик ыктарга ээ болуусу зарыл:

- 1) Ар түрдүү муктаждыкка ээ болгон студенттерди башкарууну, окутууну, тарбиялоону билүү;
- 2) Уга билүүнү жана уктура билүүнү;
- 3) Кругозордун кендиги;
- 4) Кеп-маданияттуулугу (коммуникативдүүлүк);
- 5) Инсандын мүнөзүнө, акылына жана сезимталдыгына карата ийкемдүү мамиле жасоону;
- 6) Байкоочулук;
- 7) Стандарттуу эмес жагдайларды чечүүнү.

Педагогдун студенттер менен болгон түзүлгөн өз ара түшүнүүчүлүк мамилесинин жолго коюлушу, окутуучунун өзүнүн билгендерин башкаларга таңуулабай коомдогу, билим берүү системасындагы жаңылыктарды жана өзгөрүүлөрдү эске алуу менен окутуусу, башкача айтканда билим берүүсү кесипкөй компетенттүү педагог экендигин көрсөтөт.

Кесиптик компетентүүлүк түшүнүгү өзүнө он негизги параметрлерди камтыйт:

1. Личностук жана профессионалдык өсүүгө умтулуу;
2. Натыйжага карата багытталуу;
3. Милдеттүүлүк жана тактык;
4. Коммерциялык жана юридикалык сабаттуулук;
5. Командада иштөөнү билүү;
6. Туура чечимди өз алдынча кабыл алуу жөндөмдүүлүк;
7. Коммуникабелдүүлүк;
8. Лидерлик сапатка ээ болуу;
9. Өзүнүн жасаган иш аракетине жоопкерчиликтүүлүгү;

10. Мотивдештирилгендиги (негизделген, аргументтештирилген, мыйзамдуулук ж.б.).

Демек, ар бир окутуучу кесипкөй болууда жогорку параметрлерди эске алуусу менен билим берип гана чектелбестен, тарбиячы болуп да эсептелинет.

Тарбиячынын иш аракетинде жеке кайсы сапаттары ийгиликке жеткирет, тескерисинче кыйынчылыкты туудурат?

Тарбиячынын иш аракеттериндеги ийгиликке алып келген жеке сапаттарын карайлы.

Биринчи касиети болуп окутуучунун окутуп жаткан предметинин илимий көз караш менен студенттерге жеткирилиши, өзүнүн адистиги боюнча терең билимге ээ болуусу жана окутуп жаткан предмети менен ага жакын болгон предметтердин айкалышын көрсөтө билүүсү; предметтин жалпы дидактикалык принциптери, методологиясы менен тааныштыра билүүсү, тактап айтканда, студенттердин алган билимдеринин деңгээлин билүү аркылуу алар менен биргеликте педагогикалык иш аракетти жогорку деңгээлде жүргүзө алуудагы объективдүүлүгү.

Экинчи касиети субъективдүү мүнөздөгү болуп, окутуучунун окутуудагы искусствосу жана жеке педагогикалык таланты, чеберчилиги эсептелет. Ошондой эле педагогикалык такт, педагогикалык өз алдынчалуулук, педагогикалык искусство дагы экинчи касиетти толуктайт. Ар бир окутуучу изденүүчү, өз жумушуна берилген, чыгармачыл жана тынымсыз өнүгүүнүн жолунда болуусу зарыл.

Тарбиячынын иш аракетинде кыйынчылыкка туш келтирген жеке сапаттарын карайлы:

- 1) Атайын педагогикалык багыттуулуктун жоктугу.
- 2) Жөндөмдүүлүктүн деңгээлдеринин дал келбегендиги.
- 3) Атайын – педагогикалык, методикалык, социалдык-психологиялык жана дифференциалдуу-психологиялык компетенттүүлүктүн жоктугу.

Демек, тарбиячынын иш аракеттеринин ийгиликке жеткирүүчү же тескерисинче кыйынчылыкты туудуруучу жеке касиеттердин бар экендигин көрдүк.

Окутуучунун коммуникативдүү сапатына анын үнүнүн уккулуктугу, мимика жана пантомимикасы, эмоциясынын башкаруусу, маанайы ж.б. кирет. Ошондой эле жакшы сапатына артистик мүнөзүн, тамашакөйлүүлүгүн, тил таба алуучулугун да айтсак болот. Эң негизгиси студенттерге ак ниеттүүлүк мамилеси маанилүү. Баарыбызга белгилүү болгондой, «окутуучунун кебинин жогорку деңгээли анын студенттерге жеткиликтүү жөнөкөй тил менен билим берүүсүндө» [1,3] экендигин билебиз.

Кээде таң калаарлык иштер болот. Мисалы, кээ

бир маалыматты бир адамдан уксаң тез кабыл алынат, башка бир адамдан уксаң кабыл алынбайт же түшүнбөй каласың. Бул учурда окутуучунун коммуникативдүү үнү чоң мааниге ээ эмес, тескерисинче берилип жаткан маалымат канчалык деңгээлде реалдуу жана ынандуу экендиги маанилүү.

Белгилүү психолог В.А.Кан-Калик педагогикалык мамилешүү стилин төмөндөгүчө басып көрсөткөн:

1) Педагогдун педагогикалык иш аракетинин бардык түрүндөгү жогорку кесипкөйлүк багыт берүүсү мамилешүү. Студенттердин окутуучулардын айтканын угуусу жана аларды эрчиши. Жогорку окуу жайларда адистешкен кафедралардагы окутуучулар менен жалпы студенттердин кызыкчылыктарга карата болгон мамилешүүсү.

2) Жолдоштук негизде түзүлгөн мамилешүүдө бирдей максатты көздөшөт. Бул учурда педагог насаатчы, студенттерге дос жана окутуу иш аракеттерди биргеликте аткаруучу болуп калат.

3) Аралыктагы (дистанттык) – мамилешүү педагогикалык мамилешүүнүн кеңири жайылган тибине кирет. Бул учурда педагог бүткүл иш аракеттерди кесипкөйлүүлүгү жана чыныгы адис экендиги менен дистанттык мамилешүүнү жүргүзөт, текшерет, көзөмөлдөйт.

4) Жагымсыз мамилелешүү – педагог бул учурда калыптанбай калган сапатын жашырыш максатында антигумандуулукту көрсөткөн негативдүү формадагы мамилешүүнү жүргүзөт.

5) Популярдуулукка умтулган жаш окутуучуларга мүнөздүү болгон калп жасалган мамилешүү. Мындай мамилешүүнүн жыйынтыгында окутуучунун авторитети төмөндөйт [5,62].

Окутуучунун уюштуруучулук мүнөзүнө студенттин өз алдынчалуулугун күчөтө алуусу, окуу процессти көрсөтмөлүүлүк менен байланыштырып өтүүсү кирет.

Профессионалдык иш аракеттерди аткарууда педагог өзүнүн жөндөмдүүлүгү тууралуу реалдуулукту көрө алат, зарыл болгон билимдерин, көндүмдөрүн өнүктүрүүгө аракеттенүү менен маанилүү кесипкөйлүк сапаттарды иштеп чыгат. Ар дайыма өзүнүн кесибинин үстүндө иштейт, өнүктүрөт. Педагогдун личностунун имиджин калыптандыруу алардын креативдүүлүгүнө, психологиялык, жеке жана кесиптик потенциалынын өсүшүнө байланышкан, татаал стандарттык эмес жагдайларды чечүүдөгү жаңы жөндөмдүүлүктөрүн пайда кылуу менен байланышкан деп бир нече окумуштуу-изилдөөчүлөр белгилешкен.

Окуу жайлардагы окутуучулардын кесиптик компетенттүүлүгү жөнүндө А.К. Марковдун сунуш

берген аныктамасында «что профессионально компетентным является такой труд преподавателя, в котором на достаточно высоком уровне осуществляется педагогическая деятельность, педагогическое общение, в котором реализуется личность преподавателя, в котором достигаются хорошие результаты в обученности и воспитанности» [4, 24] деп белгилеп кеткендей окутуу, тарбиялоо иштери педагогдон өтө көп чыгармачылыкты жана эмгекти талап кылат.

Жогорку окуу жайлардагы окутуучулардын чыгармачылыгы дагы өтө маанилүү.

Азыркы философия чыгармачылыкты руханий жана сапаттуу жаңы материалдык баалуулуктарды пайда кылуучу адамзатынын иш аракеттеринин процесси деп аныктама беришет.

Чыгармачылыкты көрө албайсың, бирок ар бир окутуучу өзүнүн кесибинин үстүндө тынбай эмгектенүүсүнүн натыйжасында өтө татаал материалды студенттерге жөнөкөй тилде жеткирип, алардын билимдерин тереңдетүү менен кругозорлорун өстүрүп, өнүктүрүп чыныгы адис катарында тарбиялап чыгаруусунда байкалат.

Окуу процессинин, студенттердин жана башка жагдайлардын ар дайыма өзгөрүп туруусу педагогдордун иш аракеттериндеги ийкемдүүлүктү талап кылат.

Ошол себептүү жаңы түзүлгөн жагдайлардагы маселелерди чечүү үчүн педагогдордо бир нече жаңы методикалар болушу абзел. Эгерде өзүнүн методикасы болбосо бир нече методикаларды жыйнап базис катарында түзүп алып, аны оптималдаштыруу керек. Мынабу ушул окутуучунун чыгармачылыктуулугу.

Өтүлүүчү сабактарга педагогикалык анализ берүүдө Мартин Селигмандын педагогикалык ой жүгүртүүсү маанилүү.

Ал өзүнө негизги үч милдетти камтыйт:

- Теориялык позитивдүүлүк. Бул учурда педагогикалык процесстин ийгиликтүүлүгүн камсыздоочу педагогдун иш аракетин педагогикалык теорияга койгон талаптарынын дал келүүсүндөгү шарттар;

- Иш аракеттердеги кыйынчылыктарды, туура келбөөчүлүктөрдү, жетишпегендиктердин себебин жоюунун негизинде жетишкендикке ээ болууну түшүнүү, андоо;

- Практика жүзүндө иш жүзүнө ашыруу. Бул милдетте методдор, илелер жана иш аракеттер конкреттүү шарттарга карата жүргүзүлөт [8, 14].

Азыркы учурда жасалып жаткан иш аракеттердин бардыгы анализ жүргүзүлүп натыйжа аныкталууда, башкача айтканда окутуучу билим берүүдө план түзүп гана тим болбостон кимди окутат?, кайсы жерде окутат?, кантип окутат?, кандай каражаттар-

дын жардамы менен окутат? жана натыйжасында ким болуп калыптанат? деген суроолорго окутуучулар так жооп берүүдө өздөрүнүн кесипкөй компетенттүү адис экендигине ишене алышат.

Адабияттар:

1. Акматова Т., Мусаканова М. ЖОЖдордо окуу процессинде студенттердин компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүдө интерактивдүү технологияларды колдонуунун мааниси // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары, №2 (34). - Бишкек, 2015.
2. Ушаков Д.Н. Толковый словарь. - М., 1987.
3. Сластенин В.А. Опыт построения профиограммы учителя. - М., 2009.
4. Марков А.К. Психология профессионализма. -М., 1997.
5. Кан-Калик В.А. Учитель о педагогическом общении. - М., 1987.
6. Макаренко А.С. Коллектив и воспитание личности. - М.: 2012. - 334 с.
7. Марков А.К. Психология труда учителя. - М., 1993.
8. Мартин Селигман Путь к процветанию новое понимание, счастья и благополучия. - М., 2018.
9. Абдыкерим Муратов, Кыялбек Акматов. Окутуунун жаңы технологиялары. - Бишкек, 2017. - 316-б.

Рецензент: к.пед.н., доцент Акматова Т.А.
